

*vakfi Hamza ve Hişâm 'ale'l-hemz (mine's-Şaṭıbiyye). Köprülü Kütüphanesi'nde (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 15) müellif hattı bir nüshası mevcuttur. Ayrıca Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, nr. 23), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Üsküdarlı, nr. 67, vr. 5^b-40^b) ve Bursa Ulucamii (nr. 230) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır (diğer nüshaları için bk. *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 129-130). 4. *el-Cene'd-dânî fi hurûfî'l-me'ânî*. Arapça'daki edatların genişçe ele alındığı eser bir mukaddime ile beş babdan oluşmaktadır. Eser ilk defa İstanbul'da basılmış (Serâfî, II, 1723-1724), daha sonra Fahreddin Kabâve ile Muhammed Nedîm Fâzıl'ın (Halep 1973; Beyrut 1983, 1992), ayrıca Tâhâ Muhsin'in (Musul 1396/1976) tahkikleriyle neşredilmiştir. 5. *Cümelü'l-i'râb*. Suheyr Muhammed Halîfe tarafından *Risâle fi cümeli'l-i'râb* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1407/1987). 6. *Mukaddime fi kelimâtın ittefeakat fihe'd-dâlû ve'z-zâlû hattan va'htelefet ma'nen*. Yirmi beş beyitlik "Bâiyye" kasidesini ve her bir beytin kısa şerhini içeren eseri Tâhâ Muhsin neşretmiştir (*el-Mevrid*, II/1 [Bağdad 1973], s. 137-146). 7. *el-Cümelü'l-lefi lehâ maḥallün mine'l-i'râb ve'l-lefi lâ maḥalle lehâ*. Muhtasar bir eser olup Tâhâ Muhsin tarafından yayımlanmıştır (*Mecelletü Âdâbi'r-Râfideyn*, sy. 7 [Musul 1976], s. 395-424). 8. *Manzûme fi'z-zâ'i ve'd-dâd* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 16). 9. *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*. İbn Mâlik et-Tâî'nin nahiv ilmine dair 1000 beyitlik elfiyyesinin şerhidir. Kütüphanelerde çok sayıda nüshası mevcut olan eseri Abdurrahman Ali Süleyman şerh ve tahkik ederek yayımlamıştır (I-VI, Kahire 1975-1977). 10. *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id ve tekmi'lî'l-makâşid* (*Şerhu't-Teshîl*). İbn Mâlik et-Tâî'nin eserinin şerhi olan ve kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları bulunan eserin (meselâ bk. Âtîf Efendi Ktp., nr. 2496; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1474; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4558; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3297, 3299, 3300, Fâtih, nr. 4917) küçük bir bölümü, İbn Mâlik'in aynı eserine Ebû Hayyân el-Endelûsî tarafından yazılan *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi't-Teshîl* adlı şerhin kenarında basılmış (Kahire 1910), bir bölümü de Hüseyin Tural tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1971). 11. *Şerhu'l-Makâşidi'l-celîl* (*fi 'ilmi'l-Halîl*). Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in aruz ilmini konu alan eserinin şerhidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 537).*

İbn Ümmü Kâsım'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Tefsîr-ü'l-Kur'ân* (on cilt olduğu belirtilmektedir); *Şerhu's-Şaṭıbiyye*; *İ'râbü'l-Kur'ân*; *Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele*; *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye* (İbn Mâlik et-Tâî'nin rezece bahrinde telif ettiği 2757 beyitlik eserin şerhidir); *Telhîşu Şerhi Ebi Hayyân 'ale't-Teshîl* (Ebû Hayyân el-Endelûsî tarafından İbn Mâlik et-Tâî'nin *Teshîl-ü'l-fevâ'id ve tekmi'lî'l-makâşid*'ine yazılan on ciltlik şerhin özetidir); *Şerhu'l-Cezûliyye* (İsâ b. Abdülazîz el-Cezûlî'ye ait *el-Mukaddime fel-Mukaddimetü'l-Cezûliyye* adlı gramer kitabının şerhidir); *Şerhu'l-Fuṣûl* (İbn Mu'tî'nin *el-Fuṣûl-ü'l-hamsûn* adlı eserinin şerhidir); *Şerhu'l-Kâfiye* (İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin şerhidir); *Şerhu'l-Mufaṣṣal* (Zemahşerî'nin eserinin şerhidir).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ümmü Kâsım, *el-Cene'd-dânî fi hurûfî'l-me'ânî* (nşr. Tâhâ Muhsin), Musul 1396/1976, neşreden giriş, s. 11; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 218; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 227-228; İbn Hacer, *ed-Dürr-ü'l-kâmine*, I, 11; II, 32-33; Takıyyüddin İbn Fehd, *Laḥz-ü'l-elhâz* (*Zeyl-ü Tabakât-i'l-huffâz li'z-Zehbî* içinde), Dimaşk 1347, s. 121; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 517; a.mlf., *Hüsnü'l-muḥâḍara*, I, 536; Dâvûdî, *Tabakât-ü'l-mufesssîn*, I, 139; Abdullah b. Muhammed el-Matârî, *Zeyl-ü Ma'rifeti'l-kurrâ* (Zehbî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* [Altıkulaç] içinde), III, 1532-1533; *Keşfü'z-zunûn*, I, 152, 406, 648; II, 1031, 1774; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 160-161; Hansârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahrân 1347, s. 224; Hediyyetü'l-'ârifîn, I, 286; Serkis, *Mu'cem*, II, 1723-1724; Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-taṣriḥ 'ale't-tavzîh*, Kahire, ts. (Dârü'l-fıkr), I, 297, 304; Brockelmann, *GAL*, II, 27; *Suppl.*, I, 537; II, 16; Abbâs el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Necef 1956, III, 152; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 228; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, III, 271; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 152; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-mufesssîn*, I, 144; *el-Fihrisü's-şâmil: maḥtûṭât-ü't-tecvîd*, Amman 1986, I, 129-130.

HÜSEYİN TURAL

İBN ÜMMÜ MEKTÛM

(ابن أم مكتوم)

Abdullah (Amr) b. Kays
b. Zâide el-Kureşî el-Âmirî
(ö. 15/636)

Hz. Peygamber'in müezzini,
âmâ saḥâbî.

İslâmiyet'ten önce adının Husayn olduğu, Resûl-i Ekrem'in kendisine Abdullah ismini verdiği söylenmektedir. Medineli âlimler adını Abdullah, Iraklılar ise Amr şeklinde kaydeder. Ümmü Mektûm, anesi Âtike bint Abdullah el-Mahzûmiyye'nin künyesi olup ona nisbetle İbn Ümmü

Mektûm diye tanınmıştır. Anadan doğma kör olduğu veya küçük yaşta gözlerini kaybettiği, bu sebeple annesine Ümmü Mektûm denildiği de nakledilir. Nesebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olup babası Kays, Kureys kabilesinin Âmir b. Lüey oğulları kolundandır ve Hz. Hatice'nin dayısının oğludur (İbn Hazm, s. 171).

Mekke'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden biri olan İbn Ümmü Mektûm burada Resûlullah'a müezzinlik yaptı. Medine'ye Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre sonra hicret ettiğini söyleyenler varsa da onun Mus'ab b. Umeyr ile birlikte veya onun ardından hicret ettiği bilinmektedir. Hatta Buhârî, Mus'ab b. Umeyr ile İbn Ümmü Mektûm'u ilk muhacirler olarak kabul etmektedir. İbn Ümmü Mektûm, Medine'de Mus'ab'la birlikte halka Kur'an öğretmekle meşgul oldu. Suffe inşa edilince bir süre orada kaldı, daha sonra Mahreme b. Nevfel'in "dârülkurrâ" (dârülgidâ) diye şöret bulan evine taşındı. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman İbn Ümmü Mektûm ona vekâlet etti ve geride kalanlara namaz kıldırdı. Bu görevin kendisine on üç defa verildiği kaydedilmektedir.

İbn Ümmü Mektûm, Tebük Gazvesi'nden sonra nâzil olan ve cihada gidenlerin geride kalanlardan üstün olduğunu, ancak mazeretlilerin bu hükmün dışında tutulduğunu bildiren âyete rağmen (en-Nisâ 4/95) o günden sonra yapılacak savaşlara katılacağını söyleyip sancağın kendisine verilmesini istemiştir. Onun zırhını giyerek elindeki siyah bir sancakla Kâdisiye Savaşı'na (15/636) katıldığı, savaştan sonra Medine'ye dönünce muhtemelen savaşta aldığı yaralar yüzünden vefat ettiği veya Kâdisiye'de şehid düştüğü rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber Mekke'de bazı müşriklere Müslümanlığı anlattığı bir sırada İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek Allah'ın ona öğrettiği meseleleri kendisine anlatmasını istemiş, Resûl-i Ekrem'in onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk göstermesi üzerine kendisini uyarayan âyetler nâzil olmuştur (Abese 80/1-2). Daha sonra Hz. Peygamber'in İbn Ümmü Mektûm'a iltifat edip ikramda bulunduğu ve, "Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!" diye hitap ettiği bilinmektedir.

İslâmiyet'te özürlerle ilgili çeşitli hükümlerin belirlenmesi İbn Ümmü Mektûm vesilesiyle mümkün olmuş, onların vekil bırakılmaları, imamlık yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara

katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konular açıklık kazanmıştır. İbn Ümmü Mektûm, Medine döneminde de Bilâl-i Habeşî ile birlikte Hz. Peygamber'in müezzinliğini yapmış. Bilâl ezanı çok erken okuduğu halde o, fecir doğup sabah namazı vakti girdiği kendisine bildirildikten sonra ezan okumasıyla tanınmıştır. Âma oluşu yanında evinin camiye uzaklığını da ileri sürerek Resûl-i Ekrem'den cemaate gelmemek için izin istemişse de bulunduğu yerden ezanı duyduğu için bu isteği uygun görülmemiş, ancak mazereti sebebiyle köpek beslemesine izin verilmiştir. İbn Ümmü Mektûm'un bu olayla ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet ettiği iki hadis Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde yer almış, kendisinden Enes b. Mâlik, muhadramından Zir b. Hubeyş, tâbiinden Abdullah b. Şeddâd, Abdurrahman b. Ebû Leylâ ve Ebû Rezîn el-Esedî rivayette bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, III, 443; Buhârî, "Ezân", 11, "Şavm", 17, "Menâkıbü'l-enşâr", 46, "Tefsîr", 4/18, 87/1; Müslim, "Şalât", 7, "Talak", 36, 45, "Fiten", 119; Ebû Dâvûd, "Şalât", 46, 64, "İmâret", 3; Nesâî, "İmâmet", 50; İbn Mâce, "Mesâcid", 17; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 263; *Miftâhu künûzi's-sünne*, s. 10; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 205-212; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 343; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâdî), s. 290; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 79-80; İbn Hibbân, *Meşâhîr* (nşr. Merzûk Ali İbrâhîm), Beyrut 1407/1987, s. 36; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 4; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 171; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), III, 979, 997, 1198; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 263; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 26-29; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 360-365; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: es-Siretü'n-nebeviyye*, s. 315; a.e.: *Ahdü'l-Hulefâ'r-râşidin*, s. 152, 153; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 523-524; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, VIII, 34; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 156-159; Seyyid Hasan Kurûn, "el-A'mâ ellezî hamele'l-livâ" fi ma'reketi'l-Kadisiyye", *ME*, XLVI/10 (1975), s. 1062-1068; Sâdik Seccâdî, "İbn Ümmi Mektûm", *DMBİ*, III, 39-40.

ABDULLAH AYDINLI

İBN VADDÂH

(ابن وضاح)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî
(ö. 287/900)

Endülüs'te hadis öğretimini başlatan
iki hadis hâfızından biri.

199'da (814-15) Kurtuba'da (Cordoba) dünyaya geldi. 191 (807), 200 (815-16) veya 202'de (817-18) doğduğu da zikredilmiştir. Dedesi Bezî', Endülüs Emevî

Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın âzatlısı idi. Öğrenimine Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle başladığı anlaşılan İbn Vaddâh Endülüs'te Muhammed b. İsâ el-A'sâ, Muhammed b. Hâlid el-Eşec, Müemmel b. Süleyman el-Endelüsî, İbn Habîb es-Sülemî, Yahyâ b. Yezîd el-Ezdi el-Kurtubî gibi hocalardan faydalandı. 218'de (833) Doğu İslâm ülkelerine seyahat etti. Kısa süren bu ilk seyahatinin asıl amacı âbid ve zâhidlerle görüşmek olduğu için aralarında Âdem b. Ebû İyâs, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Asbağ b. Ferec, Saîd b. Mansûr, Nuaym b. Hammâd, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu on dört âlimden daha çok zühde ilgili rivayetleri derledi. 231 (845-46) yılı civarında yaptığı ikinci seyahatinde Mekke, Medine, Kudüs, Trablus, Dimaşk, Halep, Humus, Kûfe, Bağdat, Basra, Mısır, Horasan, Askalân, Antakya, Tarsus ve Kayrevan gibi ilim merkezlerinde çeşitli hocalardan hadis rivayet etti. Çoğu *Kütüb-i Sitte* imamı olan ve aynı zamanda Bakî b. Mahled'in de hocaları bulunan Âsım b. Ali, Abdullah b. Sâlih el-Misrî, İsmâil b. Ebû Üveys, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Mus'ab, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Harmele b. Yahyâ, Duhaym, Hişâm b. Ammâr, Hâris b. Miskîn bunların en tanınmışlarıdır. İfrîkiye'de Mâlikî fıkhnın en önemli kitabı olan *el-Müdevvene*'yi müellifi Sahnûn'dan okuyup rivayet ettiği için bu mezhebin ileri gelen âlimlerinden biri kabul edilmiş, Mâlikî mezhebinin diğerlerine tercih ettiği ve Şâfiî mezhebine karşı olumsuz tavrını saklamadığı belirtilmiştir (İbn Abdülber, II, 1114-1115). İbn Vaddâh, kıraat âlimi Verş'in talebesi Abdüssamed b. Abdurrahman'dan onun kıraatini öğrenmiş ve meşhur yedi imamdan biri olan Nâfi' b. Abdurrahman kıraatine ait Verş rivayetinin Endülüs'te yayılmasına vesile olmuştur.

İbn Vaddâh hemşehrisi Bakî b. Mahled'le birlikte, hadisin rivayet ve dirayet bölümleriyle müstakil bir ilim olarak bilinmediği Endülüs'e Doğu İslâm dünyasının hadis kültürünü getirmiş, burada hadis öğretimini başlatarak Endülüs'ü bir hadis merkezi yapmış ve hayatı boyunca bu çalışmasını sürdürmüştür. İbn Vaddâh'ın tanınmış öğrencileri arasında başta Kâsım b. Asbağ olmak üzere İbn Lübâbe diye bilinen Muhammed b. Yahyâ b. Ömer, İbnü'l-Cebbâb, Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen gibi muhaddislerle İbn Abdürabbih ve filozof İbn Meserre de yer almaktadır. Talebelik yıllarından itibaren

zâhidâne bir hayat yaşayan ve maddî sıkıntılar çektiğine işaret edilen İbn Vaddâh 26 Muharrem 287'de (1 Şubat 900) Kurtuba'da vefat etti ve Ümmü Seleme Kabristanı'na defnedildi. Onun Zilhicce 286'da (Aralık 899), 289'da (902) veya 280 (893) yılı civarında öldüğü de kaydedilmektedir. Oğlu Muhammed'in de hadislerle meşgul olduğu, kendisinden ve Bakî b. Mahled'in derslerinden faydalandığı belirtilmektedir.

İbn Vaddâh zeki ve anlayışı kuvvetli bir âlim olup İbnü'l-Faradî onun hadisi, hadis râvilerini ve illetlerini iyi bildiğini söylemiş, râvilerle ilgili değerlendirmeleri İbn Hacer'in *Tehzîbü'l-Tehzîb*'i başta olmak üzere çeşitli tabakat kitaplarında yer almıştır (Nûrî Muammer, s. 138-150). Tarihle de meşgul olan İbn Vaddâh'ın tanınmış kadıların, Doğu'dan gelerek Endülüs'e yerleşen âlimlerin, Mâlikî mezhebine mensup fakih ve muhaddislerin, özellikle âbid ve zâhidlerin biyografilerini derlediği belirtilmiş, ancak onun tenkitlerinde oldukça sert davrandığı, bazı hadisleri reddettiği, fikhî ve nahvî iyi bilmediği ileri sürülmüştür (a.g.e., s. 151-152).

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Bida' ve'n-nehvü 'anhâ* (*Kitâb fihî mâ câ'e fi'l-bida'*). Sünnete sarılıp bid'attan sakınmanın gereği, ilk bid'atların nasıl ortaya çıktığı, bid'atların zamanla nasıl yayılacağı gibi hususları hadis, sahâbe ve tâbiinin sözleriyle inceleyen eser, konusundaki ilk çalışmalardan biri olup İbn Ebû Rendeka et-Turtuşî, Ebû Şâme el-Makdisî ve Şâtîbî'nin aynı türdeki kitaplarına kaynaklık etmiştir. Muhammed Ahmed Dehmân (Dimaşk 1400/1980; Kahire 1411/1990) ve Bedr b. Abdullah el-Bedr (Riyad 1416/1996) tarafından yayımlanan kitap üzerinde doktora çalışması yapan M.ª Isabel Fierro eseri İspanyolca'ya tercüme ederek ederecek Arapça metniyle birlikte *Kitâb al-Bida' (Tratado Contra Las Innovaciones)* adıyla neşretmiştir (Madrid 1988). 2. *Kitâbü'n-Nazar ilallâhi te'âlâ ve mâ câ'e fihî mine'l-hadîş* (*Kitâb fihî mâ câ'e mine'l-hadîş fi'n-nazar ilallâh*). Tunus'ta Hasan Hüsnî Abdülvehhâb es-Sumâdîhî'nin özel kütüphanesinde bir nüshasının bulunduğu belirtilmiştir (Ziriklî, VII, 133; Sezgin, I, 474-475).

İbn Vaddâh'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-'Ubbâd ve'l-'avâbid* (zühde dairidir), *Meknûnû's-sır ve müstahrecü'l-ilm* (Mâlikî fikhıyla ilgilidir), *eş-Şalât fi'n-na'leyn*, *Risâletü's-sünne*, *Kitâbü'l-Qu'ân fi'l-hadîş*, *Cüz' fi mes'eleli ücreti'l-imâm*